

پایان نامه کارشناسی ارشد
رشته علوم حدیث
گرایش تفسیر اثری

رویکرد تربیتی در برخی از تفاسیر مفسران امامی ایرانی در سده اخیر

در ۶ آیه از قرآن کریم

(نساء/۱۳۶، روم/۳۰، حجرات/۱۴، نحل/۹۰، زخرف/۳۲، حجرات/۱۳)

استاد راهنما

حجت الاسلام و المسلمین دکتر علی نصیری

استاد مشاور

حجت الاسلام و المسلمین احمد غلامعلی

دانشجو:

محمد حسین افشاری کرمانی

شهریور ماه ۱۳۹۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

«تمام حقوق این اثر متعلق به دانشگاه قرآن و حدیث است.»

تقدیم به:

تمام مربیان الهی که در لباس نبوت، امامت و وصایت ،

امر خطیر تربیت انسان، برای الهی شدن را بر دوش خود پذیرفتند.

تشکر و قدردانی

تا شکر از مخلوق نباشد ، نمی توان شکر خالق را به جا آورد و حق ادای لطف ایشان، یاد آن و سپاسگزاری از آن است .

بر خود لازم می دانم از اساتید خود، که مرا در این پژوهش راهنما و یاور بودند ، تشکر کرده و خود را قدردان زحمات ایشان می دانم .

اساتید محترم

جناب «حجت الاسلام و المسلمین دکتر **علی نصیری**» به عنوان استاد راهنما که با راهنمایی خود و نوآوری های علمی که خود داشتند، راه های بسیار عالمانه ای را فراروی پژوهشگر قرار دادند و نگاه های خلاقانه ایشان باعث بحث های جدید نیز در این پژوهش شد.

جناب «حجت الاسلام و المسلمین **احمد غلامعلی**» که با سابقه دیرین خود در امر تربیت و نیز ادبیات زیبای خود در نوشتار، در امر مشاوره این پایان نامه تلاش و یاری رساندند.

جناب «حجت الاسلام و المسلمین دکتر **علی راد**»، مدیر گروه تفسیر اثری، که جدای از امر مدیریت این گروه، در بسیاری از گره های پیش روی محقق او را راهنمایی و گره گشایی کردند و پژوهشگر بسیار از سفره علمی ایشان بهره برد.

در کنار این تقدیر و تشکرها ، لازم است از زحمات همسرم که در کنار اداره منزل و تربیت فرزندانمان و جدای از آماده کردن فضایی آرام برای اینجانب، زحمت ویراستاری این پژوهش را نیز برعهده گرفتند.

چکیده

قرآن کریم به عنوان معجزه آخرین پیامبر خدا^۹، دارای اصول، مبانی و روش هایی منحصر به فرد در تربیت انسان هاست تا غایت آفرینش انسان، یعنی رسیدن به سعادت ابدی، تحقق یابد.

در این میان توجه به آیات تربیتی قرآن و رویکرد مفسران به این دست از آیات، می تواند راهگشای مباحث تربیتی و برآورده کننده نیازهای امروز جامعه جهانی در امر تربیت در گونه های مختلف آن باشد.

«تربیت دینی» و «تربیت اجتماعی» دو گونه مهم تربیتی است که نیازمند شناسایی روش قرآن است. در این پژوهش، آثار تفسیری «المیزان فی تفسیر القرآن المجید»، «الجدید فی تفسیر القرآن المجید»، «اطیب البیان فی تفسیر القرآن»، «مواهب الرحمن فی تفسیر القرآن»، «تقریب القرآن الی الاذهان»، «تفسیر الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن»، «تفسیر نمونه»، «تفسیر کوثر» به عنوان برخی از آثار مفسران امامی ایرانی در سده اخیر، معیار تحقیق قرار گرفت و با محوریت آیات ۱۳۶ سوره نساء، ۳۰ روم و ۱۴ حجرات در حوزه «تربیت دینی» و آیات ۹۰ سوره نحل، ۳۲ سوره زخرف و ۱۳ سوره حجرات در حوزه «تربیت اجتماعی» به عنوان آیاتی که مهم ترین نکات «تربیت دینی» و «تربیت اجتماعی» را تبیین می کنند، پرداخته شد. از میان مفسران امامی ایران معاصر، علامه طباطبایی، محمد بن حبيب الله سبزواری، سید عبدالحسین طیب، محمد صادقی تهرانی، سید محمد حسینی شیرازی و ناصر مکارم شیرازی مفسرانی بودند که بیشترین توجه را در تبیین «تربیت دینی» و «تربیت اجتماعی» داشته اند.

دستاورد نگاه اجتماعی به آیات قرآن این است که آیات بسیاری را می توان در آن یافت که به این مسئله توجه داشته اند و اسلام دینی است که به جامعه و تربیت افراد برای حضور در آن دستورات و برنامه های خاصی دارد و نتیجه دقت در آیات تربیت دینی آن است که قرآن کریم برای پایبند کردن مومنان دستوراتی در این زمینه دارد تا هم ایمان قوت پیدا کند و هم در وجود انسان ریشه بدواند.

کلید واژه: گونه های تربیت، مفسران امامی ایرانی معاصر، تربیت دینی، تربیت اجتماعی، آیات تربیت دینی، آیات تربیت اجتماعی.

فهرست

۱	..... کلیات و مفاهیم
۳	..... بخش اول) کلیات و مفاهیم
۳	..... ۱.۱ گفتار اول: کلیات
۳	..... ۱.۱.۱: شناسه پژوهش
۳	..... ۱.۱.۱.۱: مسئله تحقیق
۴	..... ۱.۱.۱.۲: ضرورت و اهداف تحقیق
۵	..... ۱.۱.۱.۳: سؤالات تحقیق
۵	..... ۱.۱.۱.۳.۱: سؤالات اصلی
۵	..... ۱.۱.۱.۳.۲: سؤالات فرعی
۵	..... ۱.۱.۱.۴: فرضیات تحقیق
۵	..... ۱.۱.۱.۵: پیشینه تحقیق
۶	..... ۱.۱.۱.۶: روش تحقیق
۶	..... ۱.۲ : گفتار دوم
۶	..... ۱.۲.۱: تفسیر
۶	..... ۱.۲.۱.۱: مفهوم شناسی واژه تفسیر
۷	..... ۱.۲.۱.۲: تفسیر در اصطلاح مفسران
۸	..... ۱.۲.۱.۳: روش ها و گرایش ها در تفسیر
۸	..... ۱.۲.۲: تربیت
۸	..... ۱.۲.۲.۱: مفهوم شناسی واژه تربیت
۱۰	..... ۱.۲.۲.۲: تربیت در اصطلاح
۱۱	..... ۱.۱.۲.۲.۱: تربیت در نزد دانشمندان اعصار گذشته
۱۲	..... ۱.۲.۲.۲.۲: تربیت در نگاه اندیشمندان اسلامی
۱۴	..... ۱.۲.۲.۲.۳: تربیت در نگاه اندیشمندان غیر مسلمان

۱۵	..... گونه های تربیت	۱.۲.۲.۳
۱۷	..... تربیت دینی	۱.۲.۲.۳.۱
۱۷	..... تربیت اجتماعی	۱.۲.۲.۳.۲
۱۷	..... رابطه تربیت با علوم هم سنخ :	۱.۲.۲.۴
۱۷	..... تربیت و علم اخلاق	۱.۲.۲.۴.۱
۲۰	..... تربیت و تعلیم و تزکیه	۱.۲.۲.۴.۲
۲۰	..... تربیت و روانشناسی	۱.۲.۲.۴.۴
۲۱	..... تربیت و روانشناسی تربیت	۱.۲.۲.۴.۵
۲۲	..... مفهوم شناسی اصطلاح « رویکرد تربیتی در تفسیر»	۱.۲.۳
۲۲	..... معرفت تفاسیر مفسران امامی ایرانی در سده اخیر	گفتار سوم (
۲۲	..... پرتویی از قرآن	۱.۳.۱
۲۲	..... المیزان فی تفسیر القرآن المجید	۱.۳.۲
۲۳	..... تفسیر نوین	۱.۳.۳
۲۴	..... الجدید فی تفسیر القرآن المجید	۱.۳.۴
۲۴	..... اطیب البیان فی تفسیر القرآن	۱.۳.۵
۲۴	..... مواهب الرحمن فی تفسیر القرآن	۱.۳.۶
۲۵	..... تقریب القرآن الی الاذهان	۱.۳.۷
۲۵	..... تفسیر روشن	۱.۳.۸
۲۵	..... تفسیر الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن	۱.۳.۹
۲۶	..... تفسیر نمونه	۱.۳.۱۰
۲۷	..... تفسیر کوثر	۱.۳.۱۱
۳۲	..... فصل دوم) رویکرد مفسران به آیات تربیت دینی قرآن کریم	
۳۲	..... درآمد	
۳۲	..... تعریف تربیت دینی	۲.۱

- ۲.۱.۱: تعریف دین ۳۲
- ۲.۱.۲: تعریف تربیت دینی ۳۳
- ۲.۲: مبانی تربیت دینی ۳۴
- ۲.۳: اهداف تربیت دینی ۳۴
- ۲.۴: آثار تربیت دینی ۳۴
- ۲.۵: آیات مربوط به تربیت دینی ۳۶
- ۲.۵.۱: سورة مبارکه نساء آیه ۱۳۶ ..... ۳۶
- ۲.۵.۱.۱: معانی واژگان ۳۶
- ۲.۵.۱.۱.۱: امن ۳۶
- ۲.۵.۱.۱.۲: ضَلَل ۳۷
- ۲.۵.۱.۲: آیات هم ساختار با آیه ۱۳۶ سورة مبارکه نساء ۳۷
- ۲.۵.۱.۳: روایات مربوط به آیه ۱۳۶ سورة مبارکه نساء ۳۷
- ۲.۵.۱.۳.۱: روایات ناظر به شأن نزول ۳۷
- ۲.۵.۱.۴: کارکرد آیه در تربیت دینی ۳۸
- ۲.۵.۱.۵: رویکرد تربیت دینی در تفسیر مفسران امامی ایرانی معاصر در آیه ۱۳۶ سورة مبارکه نساء ۳۸
- ۲.۵.۱.۵.۱: کتاب «المیزان فی تفسیر القرآن» ۳۸
- ۲.۵.۱.۵.۲: کتاب «الجديد فی تفسیر القرآن المجید» ۴۰
- ۲.۵.۱.۵.۳: کتاب «اطیب البیان فی تفسیر القرآن» ۴۱
- ۲.۵.۱.۵.۴: کتاب «مواهب الرحمن فی تفسیر القرآن» ۴۳
- ۲.۵.۱.۵.۵: کتاب «الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن» ۴۴
- ۲.۵.۱.۵.۶: کتاب «تقریب القرآن الی الاذهان» ۴۵
- ۲.۵.۱.۵.۷: کتاب «تفسیر روشن» ۴۵
- ۲.۵.۱.۵.۸: کتاب «تفسیر نمونه» ۴۶
- ۲.۵.۱.۵.۹: کتاب «کوثر» ۴۸

- ۴۹..... جمع بندی رویکرد تربیتی مفسران امامی ایرانی معاصر به آیه ۱۳۶ سوره نساء..... ۲.۵.۱.۶
- ۵۰..... ۲.۵.۲ : سوره مبارکه روم آیه ۳۰..... ۲.۵.۲.۱
- ۵۱..... معانی واژگان ۲.۵.۲.۱
- ۵۱..... حنف : ۲.۵.۲.۱.۱
- ۵۲..... فطر : ۲.۵.۲.۱.۲
- ۵۲..... وجه : ۲.۵.۲.۱.۳
- ۵۳..... آیات هم ساختار با آیه ۳۰ سوره مبارکه روم ۲.۵.۲.۲
- ۵۴..... روایات مربوط به آیه ۳۰ سوره مبارکه روم ۲.۵.۲.۳
- ۵۴..... مصادیق «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا» در روایات ۲.۵.۲.۳.۱
- ۵۴..... مصادیق « فِطْرَتَ اللَّهِ » در روایات ۲.۵.۲.۳.۲
- ۵۵..... کارکرد آیه در تربیت دینی ۲.۵.۲.۴
- ۵۵..... رویکرد تربیت دینی در تفسیر مفسران امامی ایرانی معاصر در آیه ۳۰ سوره مبارکه روم ۲.۵.۲.۵
- ۵۵..... کتاب «المیزان فی تفسیر القرآن» ۲.۵.۲.۵.۱
- ۵۸..... کتاب « الجدید فی تفسیر القرآن المجید» ۲.۵.۲.۵.۲
- ۵۹..... کتاب « اطیب البیان فی تفسیر القرآن» ۲.۵.۲.۵.۳
- ۶۰..... کتاب « الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن» ۲.۵.۲.۵.۴
- ۶۱..... کتاب « تقریب القرآن الی الاذهان » ۲.۵.۲.۵.۵
- ۶۱..... کتاب « تفسیر روشن» ۲.۵.۲.۵.۶
- ۶۲..... کتاب « تفسیر نمونه» ۲.۵.۲.۵.۷
- ۶۳..... جمع بندی رویکرد تربیتی مفسران امامی ایرانی معاصر به آیه ۳۰ سوره روم ۲.۵.۲.۶
- ۶۵..... ۲.۵.۳ : سوره مبارکه حجرات آیه ۱۴..... ۲.۵.۳
- ۶۵..... معانی واژگان ۲.۵.۳.۱
- ۶۵..... سَلِمَ : ۲.۵.۳.۱.۱
- ۶۵..... آیات هم ساختار با آیه ۱۴ سوره مبارکه حجرات ۲.۵.۳.۲

۶۵	..... روایات مربوط به آیه ۱۴ سوره مبارکه حجرات	۲.۵.۳.۳
۶۶	..... نگاه کلی به آیه در روایات	۲.۵.۳.۳.۱
۶۶	..... تعریف ایمان	۲.۵.۳.۳.۲
۶۷	..... تفاوت اسلام و ایمان	۲.۵.۳.۳.۳
۶۹	..... کارکرد آیه در تربیت دینی	۲.۵.۳.۳.۴
۷۰	..... رویکرد تربیت دینی در تفسیر مفسران امامی ایرانی معاصر در آیه ۱۴ سوره مبارکه حجرات	۲.۵.۳.۳.۵
۷۰	..... کتاب «المیزان فی تفسیر القرآن»	۲.۵.۳.۵.۱
۷۱	..... کتاب «الجديد فی تفسیر القرآن المجید»	۲.۵.۳.۵.۲
۷۲	..... کتاب «اطیب البیان فی تفسیر القرآن»	۲.۵.۳.۵.۳
۷۳	..... کتاب «الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن»	۲.۵.۳.۵.۴
۷۵	..... کتاب «تقریب القرآن الی الاذهان»	۲.۵.۳.۵.۵
۷۵	..... کتاب «تفسیر روشن»	۲.۵.۳.۵.۶
۷۶	..... کتاب «تفسیر نمونه»	۲.۵.۳.۵.۷
۷۷	..... جمع بندی رویکرد تربیتی مفسران امامی ایرانی معاصر به آیه ۱۴ سوره حجرات	۲.۵.۳.۶
۸۲	..... فصل سوم) رویکرد مفسران به آیات تربیت اجتماعی قرآن کریم	
۸۲	..... درآمد	
۸۳	..... ۳.۱. تعریف تربیت اجتماعی	۳.۱
۸۳	..... ۳.۱.۱. تعریف تربیت	۳.۱.۱
۸۳	..... ۳.۱.۲. تعریف اجتماع	۳.۱.۲
۸۵	..... ۳.۲.۳. تعریف تربیت اجتماعی	۳.۲.۳
۸۶	..... ۳.۲. مبانی تربیت اجتماعی	۳.۲
۸۷	..... ۳.۳. آثار تربیت اجتماعی	۳.۳
۸۸	..... ۳.۴. آیات مربوط به تربیت اجتماعی	۳.۴
۸۸	..... ۳.۴.۱. سوره مبارکه نحل آیه ۹۰	۳.۴.۱

- ۳.۴.۱.۱ : معانی واژگان ۸۹
- ۳.۴.۱.۲.۱ : عدل ۸۹
- ۳.۴.۱.۲.۲ : احسان ۹۱
- ۳.۴.۱.۲.۳ : فحشاء ۹۱
- ۳.۴.۱.۲.۴ : منکر ۹۲
- ۳.۴.۱.۲.۵ : بغی ۹۳
- ۳.۴.۱.۲ : آیات هم ساختار با آیه ۹۰ سوره مبارکه نحل ۹۳
- ۳.۴.۱.۳ : روایات مربوط به آیه ۹۰ سوره مبارکه نحل ۹۴
- ۳.۴.۱.۳.۱ : روایات ناظر به فضیلت آیه ۹۴
- ۳.۴.۱.۳.۲ : روایات ناظر به معانی واژگان ۹۵
- ۳.۴.۱.۳.۳ : روایات ناظر به تعیین مصداق ۹۵
- ۳.۴.۱.۳.۴ : روایات پیرامونی ۹۷
- ۳.۴.۱.۴ : کارکرد آیه در تربیت اجتماعی ۹۸
- ۳.۴.۱.۵ : رویکرد تربیت اجتماعی در تفاسیر مفسران امامی ایرانی معاصر در آیه ۹۰ سوره مبارکه نحل ۹۸
- ۳.۴.۱.۵.۱ : کتاب «المیزان فی تفسیر القرآن» ۹۸
- ۳.۴.۱.۵.۲ : کتاب «الجديد فی تفسیر القرآن المجید» ۱۰۳
- ۳.۴.۱.۵.۳ : کتاب «اطیب البیان فی تفسیر القرآن» ۱۰۴
- ۳.۴.۱.۵.۴ : کتاب «الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن» ۱۰۵
- ۳.۴.۱.۵.۵ : کتاب «تقریب القرآن الی الاذهان» ۱۰۹
- ۳.۴.۱.۵.۶ : کتاب «تفسیر روشن» ۱۰۹
- ۳.۴.۱.۵.۷ : کتاب «تفسیر نمونه» ۱۰۹
- ۳.۴.۱.۵.۸ : کتاب «کوثر» ۱۱۳
- ۳.۴.۱.۶ : جمع بندی رویکرد تربیتی مفسران امامی ایرانی معاصر به آیه ۹۰ سوره نحل ۱۱۴
- ۳.۴.۲ : سوره مبارکه زخرف آیه ۳۲ ..... ۱۱۵

- ۱۱۵..... ۳.۴.۲.۱: معانی واژگان
- ۱۱۵..... ۳.۴.۲.۱.۱: رَحْمٌ
- ۱۱۶..... ۳.۴.۲.۱.۲: عَيْشٌ
- ۱۱۶..... ۳.۴.۲.۱.۳: سَخِرَ
- ۱۱۷..... ۳.۴.۲.۲: آیات هم ساختار با آیه مورد بحث
- ۱۱۷..... ۳.۴.۲.۳: روایات ذیل آیه ۳۲ سوره مبارکه زخرف
- ۱۱۸..... ۳.۴.۲.۴: کارکرد آیه در تربیت اجتماعی
- ۳.۴.۲.۵: رویکرد تربیت اجتماعی در تفاسیر مفسران امامی ایرانی معاصر در آیه ۳۲ سوره مبارکه زخرف
- ۱۱۹.....
- ۱۱۹..... ۳.۴.۲.۵.۱: کتاب «المیزان فی تفسیر القرآن»
- ۱۲۲..... ۳.۴.۲.۵.۲: کتاب «الجديد فی تفسیر القرآن المجید»
- ۱۲۳..... ۳.۴.۲.۵.۳: کتاب «اطیب البیان فی تفسیر القرآن»
- ۱۲۴..... ۳.۴.۲.۵.۴: کتاب «الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن»
- ۱۲۶..... ۳.۴.۲.۵.۵: کتاب «تقریب القرآن الی الالذهان»
- ۱۲۷..... ۳.۴.۲.۵.۶: کتاب «تفسیر روشن»
- ۱۲۷..... ۳.۴.۲.۵.۷: کتاب «تفسیر نمونه»
- ۱۲۹..... ۳.۴.۲.۶: جمع بندی رویکرد تربیتی مفسران امامی ایرانی معاصر به آیه ۳۲ سوره زخرف
- ۱۲۹..... ۳.۴.۳: سوره مبارکه حجرات آیه ۱۳
- ۱۳۰..... ۳.۴.۳.۱: معانی واژگان
- ۱۳۰..... ۳.۴.۳.۱.۱: شعوب
- ۱۳۱..... ۳.۴.۳.۱.۲: قوم
- ۱۳۲..... ۳.۴.۳.۲: آیات هم ساختار با آیه ۱۳ سوره مبارکه حجرات
- ۱۳۳..... ۳.۴.۳.۳: روایات مربوط به آیه ۱۳ سوره مبارکه حجرات
- ۱۳۳..... ۳.۴.۳.۳.۱: جایگاه تقوی

- ۱۳۴..... مصداق تقوی : ۳.۴.۳.۳.۲
- ۱۳۵..... معنای «شعوب» و «قبائل» : ۳.۴.۳.۳.۳
- ۱۳۵..... کارکرد اجتماعی آیه ۱۳ سوره مبارکه حجرات : ۳.۴.۳.۳.۴
- ۳.۴.۳.۵ : رویکرد تربیت اجتماعی در تفاسیر مفسران امامی ایرانی معاصر در آیه ۱۳ سوره مبارکه حجرات
- ۱۳۶.....
- ۱۳۶..... کتاب «المیزان فی تفسیر القرآن» : ۳.۴.۳.۵.۱
- ۱۳۸..... کتاب «الجديد فی تفسیر القرآن المجید» : ۳.۴.۳.۵.۲
- ۱۴۰..... کتاب «اطیب البیان فی تفسیر القرآن» : ۳.۴.۳.۵.۳
- ۱۴۰..... کتاب «الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن» : ۳.۴.۳.۵.۴
- ۱۴۲..... کتاب «تقریب القرآن الی الاذهان» : ۳.۴.۳.۵.۵
- ۱۴۲..... کتاب «تفسیر روشن» : ۳.۴.۳.۵.۶
- ۱۴۳..... کتاب «تفسیر نمونه» : ۳.۴.۳.۵.۷
- ۱۴۵..... جمع بندی رویکرد تربیتی مفسران امامی ایرانی معاصر به آیه ۱۳ سوره حجرات : ۳.۴.۳.۶

۱۴۷..... نتایج و پیشنهادات

۱۴۷..... نتایج

۱۴۸..... پیشنهادات

۱۴۹..... ضمایم

۱۵۰..... ضمیمه یک (آیات تربیت دینی)

۱۶۱..... ضمیمه دو (آیات تربیت اجتماعی)

۱۷۷..... فهرست منابع

۱۷۷..... منابع فارسی

۱۸۰..... منابع عربی

۱۸۱..... مجلات و نشریات

فصل اول

کلیات و مفاهیم

بخش اول (کلیات و مفاهیم

۱.۱. گفتار اول : کلیات

۱.۱.۱: شناسه پژوهش

۱.۱.۱.۱: مسئله تحقیق

از قرآن کریم به عنوان معجزهٔ آخرین پیامبر خدا^۹ و راهنمای بشر برای رسیدن به سعادت انتظار می رود هر آنچه که برای رسیدن به این مسئله نیاز است مورد توجه قرار بگیرد تا ضعفی در راه رسیدن به هدف و توجیهی برای پویندگان این راه در میان نباشد.

از جملهٔ این نیازهای بشر «تربیت اجتماعی» است چرا که انسان موجودی است که به تنهایی زندگی نمی کند و تعامل وی با خدا، طبیعت و سایر انسان ها، جزئی از زندگی روزمرهٔ اوست .

از سوی دیگر پیامبر اکرم^۹ با همین کتاب الهی، به تربیت جامعهٔ خود پرداخت و پیشوایان دین همواره قرآن را مبنای تمام سخنان خود و از جمله سخنان اجتماعی خود قرار داده اند . با این همه توجه به تربیت اجتماعی به گونه ای مستقل لازمهٔ رشد جامعه و نیز فرد است .

در کنار دیگر ابعاد تربیتی می توان از «تربیت دینی» به عنوان یکی دیگر از ابعاد تربیتی انسان نام برد که مورد توجه متون دینی به خصوص قرآن بوده است و لازم است به این مبانی، روش ها و غایات پرداخته شود .

توجه به این بُعد از قرآن، برای تربیت فردی و در نهایت تربیت اجتماعی از دیرباز مورد توجه دستهٔ خاصی از مفسران اصلاح گرای دینی قرار گرفته که در قرن اخیر و با شروع نهضت «برگشت به قرآن» توسط سید جمال الدین اسدآبادی ، محمد عبده و ... این حرکت تفسیری به صورت جدی تر و روشمندتر از قبل درآمده است .

رویکردی که بیشتر مفسران در پی آن بوده اند، غایت گرایی است. در نزد مفسران، نزول قرآن برای تربیت انسان و تنظیم رابطهٔ او با خود، خدا، طبیعت و سایر انسان هاست. از این رو شناسایی مقاصد قرآن بخشی از تلاش مفسران تربیتی است. البته وجود نکته های تربیتی لزوماً به معنای غرض هدایتی نیست، بنابر این با نگاه تطبیقی به تفاسیر به این مهم دست می یابیم که کدامیک از مفسران از نکته های تربیتی، غرض های هدایتی و تربیتی را استخراج کرده اند.

مسئلهٔ اصلی تحقیق شناسایی جایگاه تربیت دینی و اجتماعی است که گاه به گونه ای توصیه ای بدان پرداخته اند و گاه به گونهٔ غرض نهایی. دیدگاهی که تربیت را غرض می داند، نیازمند کشف طرحی است که در قرآن برای رسیدن به آن غرض توصیه شده است.

با توجه به این سخن، روشن است که باید مفسرانی قدم در این راه نهاده و به فهم این آیات و نیز کشف نکات تربیتی آنها پردازند.

در این بین مفسران امامیه، نقش به سزایی در این مورد داشتند که با قدم نهادن در راه تفسیر آیات قرآن کریم و بهره گیری از آن انوار تابناک هدایت - ائمه معصومین - به تفسیر آیات تربیتی و نیز تفسیر تربیتی قرآن پرداخته و از این رهگذر به اصلاح جامعه خویش همت ورزیده اند. با توجه به گستردگی دایره مفسران لازم بود تا حدّ ممکن این دایره تحقیق محدودتر شود که بتوان تحقیقی جامع و کامل ارائه داد؛ بدین منظور میدان تحقیق به آن دسته از مفسران می پردازد که در تفاسیر خود رویکرد تربیتی داشته اند و نیز **امامی**، **ایرانی** و در سده اخیر (**معاصر**) نیز می زیسته اند.

مسئله دیگر کشف مبانی و روش هایی است که این گروه از مفسران با توجه به آیات تربیتی از قرآن کریم کشف کرده اند.

آنچه در این میان مورد غفلت از سوی پژوهشگران واقع شده است، عدم بررسی کامل این رویکرد تفسیری است و به دنبال آن عدم توجه به مبانی و روش ها و سبک های این گروه از مفسران در تفسیر می باشد و در نهایت نقدها و بررسی آسیب های موجود در این تفاسیر است.

۱.۱.۱.۲: ضرورت و اهداف تحقیق

ضرورت تبیین آیات تربیتی و کشف مبانی، اصول و روش ها از گام های بسیار مهم در بهره برداری از کتاب هدایت یعنی قرآن است که انتظار می رود این امر مهم از سوی مفسران مورد توجه قرار بگیرد و دسته بندی این مطالب و استخراج برداشت های این مفسران، خود ضرورتی دیگری را می رساند.

پژوهشگر این نوشتار، مجموعه اهداف زیر را نیز در نظر داشته است:

- ۱) رهیافتی به نظام «تربیت دینی» و «تربیت اجتماعی» بر پایه قرآن (هدف آرمانی)
- ۲) فراهم آوردن آیات مربوط به «تربیت دینی» و «تربیت اجتماعی» در یک مجموعه (هدف عینی)
- ۳) شناسایی گونه های «تربیت دینی» و «تربیت اجتماعی» بر پایه آیات تربیت «تربیت دینی» و «تربیت اجتماعی» (هدف عینی)
- ۴) فراهم آوردن تفاسیر مفسران امامیه ایرانی معاصر در ذیل آیات «تربیت دینی» و «تربیت اجتماعی» (هدف عینی)
- ۵) بیان، تحلیل و نقد کاستی های احتمالی مفسران (هدف علمی)

۱.۱.۱.۳: سؤالات تحقیق

۱.۱.۱.۳.۱: سؤالات اصلی

رویکرد تربیتی در تفاسیر مفسران امامی ایرانی معاصر چیست؟

۱.۱.۱.۳.۲: سؤالات فرعی

- ۱) مهمترین مبانی پذیرفته شده از سوی مفسران امامی ایرانی معاصر در موضوع تربیت دینی و تربیت اجتماعی چیست؟
- ۲) مفسران امامی ایرانی معاصر برای تبیین تربیت دینی و تربیت اجتماعی از چه روش‌هایی بهره برده‌اند و چه غایاتی را در نظر داشته‌اند؟
- ۳) کاستی‌های روش‌ها و غایات مفسران امامی ایرانی معاصر در رویارویی با آیات تربیت دینی و تربیت اجتماعی چیست؟

۱.۱.۱.۴: فرضیات تحقیق

از آن روی که پذیرش بُعد تربیتی قرآن کریم، یکی از مبانی مفسران امامی ایرانی معاصر بوده است، این گروه از مفسران به این آیات دید تربیتی داشته و توانسته‌اند، اصول، مبانی و روش‌های تربیت دینی و تربیت اجتماعی را بیان کنند و غایت تربیت که رسیدن انسان به سعادت و کمال است را به خوبی تبیین کرده‌اند؛ گرچه برخی از مفسران نیز بوده‌اند که به این رویکردها توجهی نداشته‌اند که می‌توان علت‌های مختلفی را برای آن بیان کرد.

۱.۱.۱.۵: پیشینه تحقیق

آنچه از کاوش‌های ابتدایی در این موضوع به دست پژوهشگر آمد، این است که متأسفانه در این مورد کار پژوهشی خاصی نه در حوزه جمع‌آوری آیات و نه در حوزه نگاه مفسران به این دست از آیات انجام نشده است و نیاز به کارهای جدی بسیاری در این زمینه می‌باشد.

ولیکن لازم است که به این مورد اشاره شود که برخی پژوهش‌ها از سوی علما و نیز اندیشمندان حوزه تربیت در خصوص تربیت اجتماعی صورت گرفته است که نگاهی کامل به این موضوع نبوده است و نیاز به این پژوهش احساس می‌شود.

۱.۱.۱.۶: روش تحقیق

این تحقیق از نوع تحقیقات بنیادین و نیز کاربردی^۱ است که به منظور ارتقای فهم آیات تربیتی در دو گونه دینی و اجتماعی پرداخته و در نظر دارد اندیشه مفسران معاصر امامی ایرانی و رویکرد ایشان به این دست از آیات را مورد بررسی قرار داده و پیشنهادهایی را در مورد مسایل تربیت اجتماعی و دینی ارائه دهد که در سطح عموم و نیز مسئولین فرهنگی قابل استفاده قرار گیرد.

تحقیق به صورت کتابخانه ای انجام شده است. در این میان برخی از موسساتی که در امر تربیت و علوم تربیتی نیز فعالیت می کردند مورد بازدید و مشاوره قرار گرفت.

۱.۲: گفتار دوم

۱.۲.۱: تفسیر

۱.۲.۱.۱: مفهوم شناسی واژه تفسیر

تفسیر از سه حرف «فسر» تشکیل شده است و برخی نیز بر آنند که این واژه در اشتقاق کبیر، مقلوب سفر است.^۲

تعاریفی برای این واژه بیان شده است که می توان به این موارد اشاره کرد: واضح و روشن کردن^۳، کشف مراد از لفظ مشکل^۴، کشف معانی لفظ و اظهار نظر^۵ و شرح مقاصد^۶.

این کلمه هم در ثلاثی مجرد و هم در ثلاثی مزید که در باب تفعیل به کار برده و متعدی شده است، هر دو دارای یک معنا می باشند و تنها فرق این دو در این است که در باب تفعیل تاکید و مبالغه وجود دارد، به همین دلیل در زبان فارسی در هنگام ترجمه لازم آن، «آن را توضیح دادم» ترجمه می کنند و در معنای دومی به «آن را به خوبی توضیح دادم» معنا می شود.^۷

---

۱. تحقیقات کاربردی، تحقیقی است که در پی به دست آوردن نتایج عملی و قابل استفاده و ابداع و اختراع و سایل و روش ها برای کارهای عملی است (علی اکبر سیف، روش های تحقیق در علوم اجتماعی، تهران، موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۷۱، اول، ص ۲۲)

۲. بدرالدین محمد، زرکشی، البرهان فی علوم القرآن، بیروت، دارالمعرفه، ۱۴۱۰ه.ق، ج ۲، ص ۲۸۴؛ جلال الدین عبدالرحمان، سیوطی، الاتقان فی علوم القرآن، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۰۷ه.ق، ج ۲، ص ۱۹۲؛ مجمع البحرین ماده فسر.

۳. احمد بن محمد مقرئ فیومی، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی، قم، موسسه دارالهجره، دوم، بی تا، ج ۲، ص ۴۷۲.

۴. محمد بن مکرم ابن منظور، لسان العرب، بیروت، دارصادر، ۱۴۱۴ه.ق، چاپ سوم، ج ۵، ص ۵۵.

۵. فخر الدین، طریحی، مجمع البحرین، تهران، مرتضوی، ۱۳۷۵، چاپ سوم، ج ۳، ص ۴۳۷.

۶. روح الله موسوی خمینی، آداب الصلوه، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، بی تا، ص ۱۹۲؛ روح الله موسوی خمینی، قرآن کتاب هدایت در دیدگاه امام خمینی، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۱، هفتم، ص ۱۴۹.

۷. محمد رضا، شاکر، مبانی و روش های تفسیری، قم، جامعه المصطفی، ۱۳۸۹، دوم، ص ۱۶.

۱.۲.۱.۲: تفسیر در اصطلاح مفسران

واژه «تفسیر» در اصطلاح، حداقل در سه معنا به کار برده شده است: فعل مفسر، کنایه که در توضیح آیات قرآن نوشته شده است و نیز تفسیر به عنوان دانش تفسیر که دارای ارکان مشهور علم است.^۱

آنچه در معنای اصطلاحی تفسیر شایع و مشهور است، همان فعل مفسر است، ولیکن در توضیح فعل مفسر هم دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد؛ به همین دلیل به برخی از این تعاریف که در مورد «تفسیر» شده است، پرداخته می‌شود:

علامه طبرسی: «تفسیر، کشف مقصود از الفاظ مشکل است.»^۲

بدرالدین محمد زرکشی: «تفسیر، علمی است که به وسیله آن کتاب نازل شده بر پیامبر^۹ فهمیده می‌شود و معانی آن بیان می‌گردد و احکام و حکمت‌های آن استخراج می‌شود.»^۳

علامه طباطبایی: «تفسیر، بیان کردن معانی آیات قرآن و کشف اهداف و دلالت‌های آن است.»^۴ که در این مورد جدای از بحث بیان معانی، علامه، قائل به کشف مقاصد نیز می‌باشد.

آیت الله خویی: «تفسیر، آشکار کردن مراد خدای متعال از کتاب عزیز است.»^۵

در کتاب «روش‌شناسی تفسیر قرآن» تعریفی برای تفسیر بیان شده است که می‌تواند جامع نظریات در تعریف این واژه باشد: «تفسیر عبارت است از بیان مفاد استعمالی آیات قرآن و آشکار نمودن مراد خدای متعال از آن بر مبنای ادبیات عرب و اصول عقلایی محاوره.»^۶

---

۱. محمد علی رضایی اصفهانی، منطق تفسیر قرآن، قم، جامعه المصطفی، ۱۳۹۰، دوم، ج ۱، ص ۱۹.

۲. ابوعلی فضل طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران، المکتبه الاسلامیه، ۱۳۹۵هـ.ق، پنجم، ج ۱، ص ۱۳: «التفسیر کشف المراد من اللفظ المشکل».

۳. بدرالدین محمد زرکشی، پیشین، ج ۱، ص ۳۳: «التفسیر علم يفهم به کتاب الله المنزل علی نبیه محمد و بیان معانیه و استخراج احکام و حکمه».

۴. سید محمد حسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۴، پنجم، ج ۱، ص ۷.

۵. ابوالقاسم خویی، البیان فی تفسیر القرآن، قم، دارالثقلین، ۱۳۸۴، پنجم، ص ۳۹۷: «التفسیر هو ایضاح مراد الله تعالی من کتابه العزیز».

۶. علی اکبر بابایی، غلامعلی عزیزی کیا، مجتبی روحانی راد، روش‌شناسی تفسیر قرآن، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۷، سوم، ص ۲۳.

همین معنا را آقای محمود رجبی در کتاب «روش تفسیر قرآن» آورده اند و فرق آن با تعریف ذکر شده در کتاب «روش‌شناسی تفسیر قرآن» در آن است که ایشان کشف مقاصد الهی را نیز از اجزای تفسیر می‌دانند. (محمود رجبی، روش تفسیر قرآن، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۷، سوم، ص ۱۲)